

Légifelvétel a gyárról (1930 körül) Szemenyei Tivadar reprodukciója

244

Győri György

A Goldberger gyár történetéből

(1784—1945)

Nemcsak kockázatos, de határozottan merész vállalkozás volt a XVIII. században, Magyarországon, textilüzemet alapítani.

Hiszen amikor Goldberger Ferenc aranyműves mester — az 1780-as években — megnyitotta kicsiny, óbudai kékfestő-műhelyét, Bécsben már hatvanadik évfordulóját ünnepelte két, „privilegizált” vászonfestő- és egy nagy kartonnyomógyár; s teljes kapacitással dolgozott a korán kifejlődött cseh textilipar is. Csupán Csehországból mintegy évi 500 000 vég kelmét szállítottak Magyarországra.

„Csalfa kereskedés . . .”

De túl a jelentős verseny-kockázaton, az osztrák vámrendszer is erősen fojtogatta a magyar vállalkozásokat. Míg például az osztrák iparosoknak az Indiából hozott indigóért csupán 2,025, addig a magyar kékfestőknek 12,05 forint vámot kellett fizetniük. Nem csoda hát, hogy még azok az üzemek is sorra megbuktak, amelyeket maga az uralkodóház, vagy egy-egy főúr alapított hazánkban. A Sasvárton — Mária Terézia férje birtokán — 1750 táján létesített gyapotkelmegvár rövidesen bécsi tőzsérek kezére került. Az 1766-ban épített cseklészi kartongyárat négy esztendő múlva már mint „pangásba süllyedtet” említik; az a kelme-

festőgyár pedig, amelyet Krisztina főhercegnő építtetett Mosonban 1776 körül, nemsokára „egy brünni gyárnok kezére jutott, de virágzatra nem emelkedhetett”. 1781-ben maga II. József létesített egy — „40 géppellyel dolgozó” — selyemgyárat Óbudán; ám Robert Townson angol utazó 1790-ben már így ír a gyárról: „A római romokon kívül egyéb romok is vannak keletkezőben, egy selyemgyár romjai . . .”

Hátráltatta a magyar ipar és kereskedelem fejlődését az a máig ható torz szemlélet is, amelyről Orczy Lőrinc így ír egyik versében:

„Itt vagyon közöttünk a nagy vetekedés,
Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés,
Mivel ebből jöhet erkölcs vetemedés,
Mit mondasz, mire megy az illy vetélkedés?”

Az iparosmesterségnek sem volt becsülete honunkban. A reformkor neves történetírója, Erdélyi János szomorúan konstatálja, hogy „. . . az egész művelt világon sehol sincs a művesi osztály olly nagy mértékű megvetésnek alávetve, mint honunkban . . . Még magok a kézművesek is fiaikat akármi más hivatásra nevelik inkább, mint a megvetett kézművességre . . .”

Hogy Goldberger Ferenc aranyműves és a Csehországból szerződötett két kékfestő mester mégis vállalták a verseny kockázatát, annak legalábbis két oka lehetett. Az egyik, hogy az óbudai zsidók ez idő tájt a Zichy-grófoknak fizették a

kötelező „védelmi pénz”-t, s a Zichyektől kiváltságsszámba menő jogokat élveztek. A másik, hogy Goldberger Ferenc nap mint nap tapasztalhatta a kékfestő-holmik kelendőségét. Szemfüles bolgár, görög, szerb és cincár kereskedők hozták a Felvidékről az olcsón összevásárolt, házi készítésű kelméket, hogy busás haszonnal adjanak túl rajtuk Óbuda-Pest-Buda piacain.

Goldbergerék gyors és tartós sikerének az volt a titka, hogy egyrészt még a legnehezebb időkben is színtartó, valódi indigóval festettek; másrészt bátran alkalmazták a népi mintázó hagyományokat.

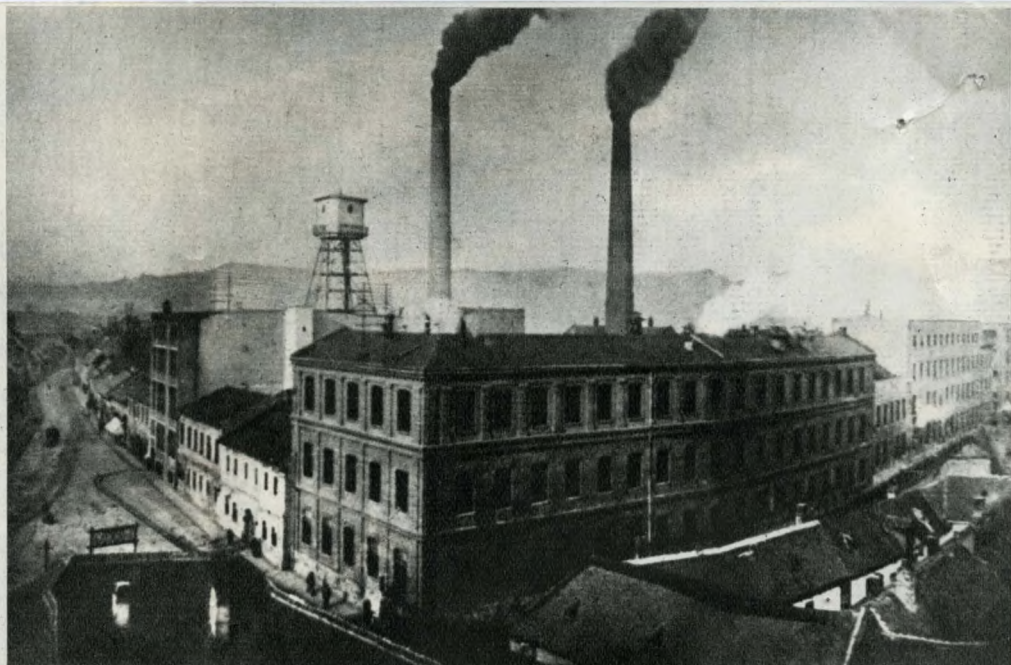
Magyar kékfestő-hagyományok

A kelmekalkálás első hazai formája az indiai bandhána eljárásra emlékeztető „kavicsos mintázás” volt. Vékony bőrszíjjakkal kavicsdarabokat kötöztek a festendő kelmébe, amelyen „csávázás” után szabálytalan, szép csillagalakok tűntek elő.

A fejlettebb „módlinyomás”, amit hollandok hoztak Indiából Európába, nálunk a XVIII. században terjedt el. A „módlí” négyszög alakú, körtefából készült mintázólap, fogóval. A kifaragott „domborokat” festékpárnán színezték meg, így vitték át a mintát a textilanyagra. Ezzel az eljárással egy festőlegény már napi 180 méter gylócsot tarkázhatott.

A gyár bejárata 1856-ban

A gyár 1908-ban

Goldbergerék négy „fával” tarkáztak. Az *előformával* a körvonalakat, az *alapformával* a sávózást, a *passzformával* a színeket és árnyalatokat vitték az anyagra; a rézdrótból készített *Stippel-formákkal* pedig a pettyezést rakták fel.

A kék színekhez kezdetből *indigót* használtak. Pedig az eredeti ázsiai „ördögfesték”-et méregdrágán árusították egész Európában. A korabeli textilkémikusokat Napóleon félmillió frankos díja tartotta lázban. A díjat az kapta volna, aki európai festékfűvekből megfelelő indigóutánzatot készít. A díjat sohasem adták ki.

II. József is nagy jutalmat ígért annak, aki hazai

fűvekből legalább „egy font jó magot tudna felmutatni”. Egy d’Aigubelle nevű francia báró tíz évi privilégiumot kapott, hogy Pápán gyárat építsen, és 6000 aranyforint kincstári előleg befektetésével megkísérelje a *csüllengből* való indigókészítést. A hazai utánzat azonban szétmarta az anyagot...

Goldbergerék — s ez hagyományként maradt a késői utódokra is — csak valódi indigóval dolgoztak. Az alföldi, erdélyi és dunántúli vásárokon — amelyekre a „gyárnok” sokáig maga hordta az áruját, ökrösszekéren — a parasztok kapkodták az eredeti indigóval bőven átítatott, erős, színtartó

vásznakat, és száz évre megmaradóan szállóige-ként hangzott a magyar vásárokon: „Goldberger-festőt kérek!”

Vidékenként más-más mintát kedvelt a nép. Somogyban a *csirkeszemes-t* (apró pettyek) keresték leginkább, de szerették a *pettyest*, a *birkaszemest*, a *napost* (óriás pettyek), a *zabszemest*, a *búzaszemest*, a *tikmonyost* (tojás-alakzatok), a *gyertyalángost* (pici gyertyaláng, alatta 3–4 apró petty), a *karikagyűrűst*, a *kávészemest*, a *késhegyest* (apró háromszögek) is.

Zalában a nagy, ágazó mintákat kedvelték, mint pl. a *tökindást* (egybefonódó, kusza vonalak), a

A ma is üzemelő textilnyomó műhely (Siklós Péter felvételei)

szegfűst, a nefelejcseszt, a bibolást (?); valamint a kigyóvirágos, villámos és tiklábás nevezetű mintákat. Ez utóbbiról azt tartotta egy múlt századi kékfestő-tréfa, hogy befestett lábú tyúkokat szalajtanak végig a fehér vásznon . . .

Igen közkedveltek voltak országszerte a *bozsor-gós* (pettyes-féle), *rakásos* (pettyekből rakott háromszögek), *karikapöttyös* (pettyekből összefűzött karikák), *koszorús*, *holdas*, *láncos*, *létrás*, *zavaros*, *bokrétás*, *ágas-bogas*, *szentgyörgyvirágos* stb. mintázatok.

Háziszóttas vásznait persze továbbra is maga festette a nép. Szilvafa gyökerének vagy sárga vadlucernának a főzetében sárga színt kapott a kelme; a buzérgyökér, a báránypirosító, a vörösbogár főzetéből piros, a cserszömörce főzetéből barna színű festéket állítottak elő.

Az igazi *főszeszont* azonban az óbudai iparosoknak is az országos híru pest-budai vásárok jelentették, amelyek két hétig is eltartottak. Több mint 15 000 kocsi állott be ezekre a vásárokra, s több mint 50 000 lábasjószágot hajtottak fel. Pedig a két városban akkor még mindössze 30–40 000 ember lakott. A mai Terézvárost Pacsirtamezőnek hívták, és a Nyugati pályaudvar környéke veszedelmes, isten háta mögötti külterületnek számított. A juhok legeltetését is csak a XIX. század elején tiltották el Pest belterületén.

Reformkor – Védegylet – Szabadságharc

Pest-Budán 1840-ben még mindig csak 17 gyárüzem működik. Az osztrák dömpinggel nem álltuk a versenyt. Egy korabeli statisztika szerint

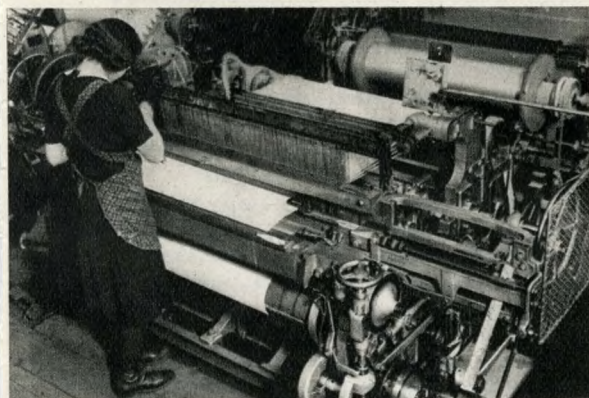
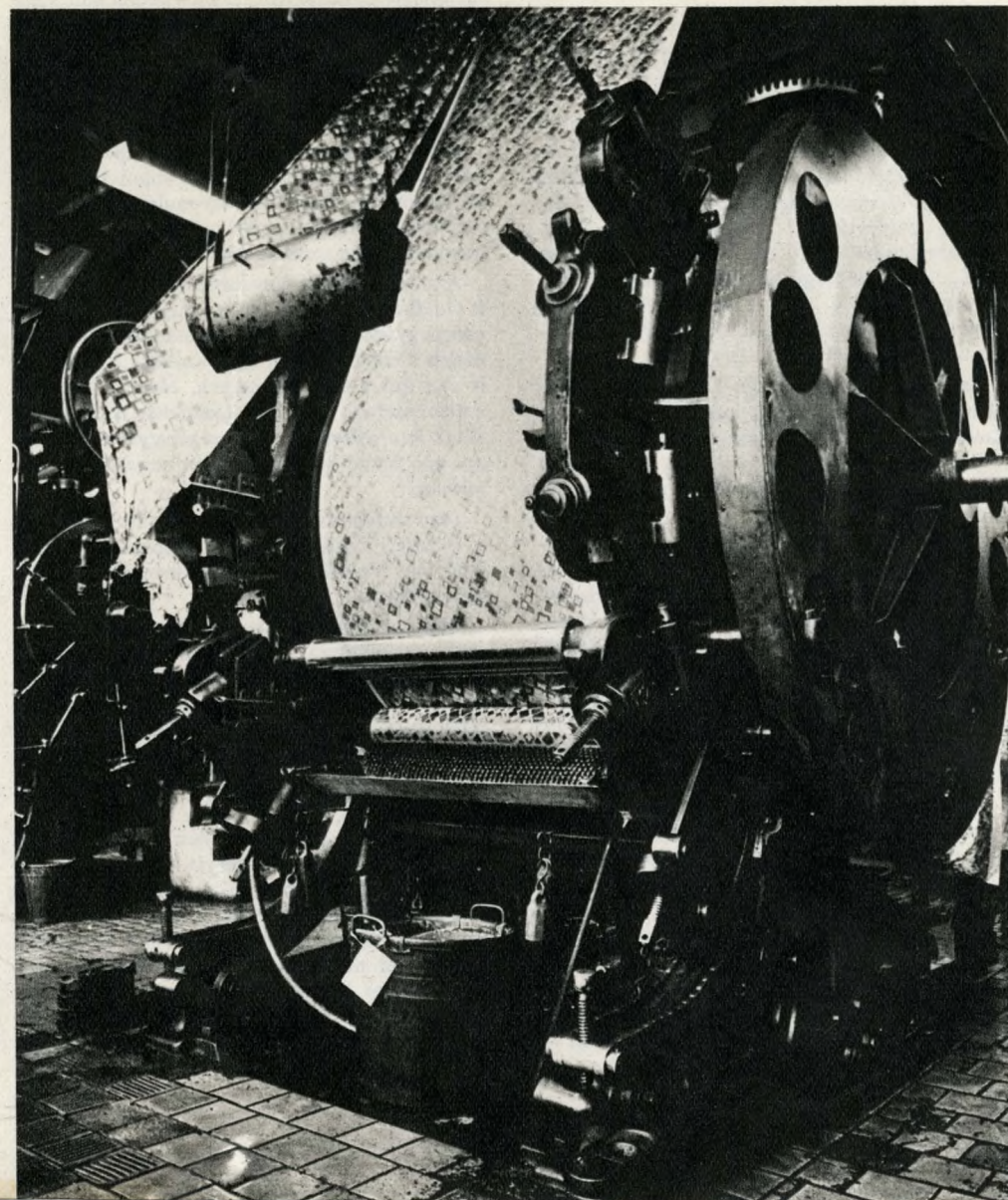
A gyár bejárata 1973-ban

csak pamutárúkért évi harmincmillió forintot fizettünk Ausztriának. Kossuth már nemcsak a vámsorompók ledöntését, hanem védővámok bevezetését is követeli.

Negyvennégyben megalakul a *Védegylet*, ez az országos méretű, társadalmi védmozgalom, amelynek kebelében – Spitzer Gerzson, Goldberger Sámuel és mások részvételével – „vásári értesítő bizottmány” alakul. A bizottmány folyamatosan híruil adja, hogy „Mit és kiknél lehet valódi honit vásárolni?”; „Kiktől és mire nézve kell óvakodni, nehogy a külföldi készítmények belföldiek gyanánt tukmáltassanak a vevőkre.”

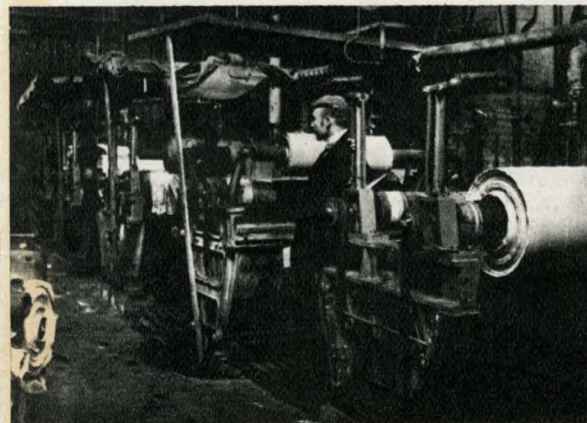
Kossuth a Goldberger-gyárat is meglátogatta, és a „védegyleti akció” keretében 69 váltóforint értékű batisztot és delént vásárolt a neves cégnél. Mert a gyárnak akkor már „neve” volt. Az első magyar iparműkiállítás *aranyérdempénzes* dícsérő oklevéllel tüntették ki az üzemet. „Goldberger Sámuel F. úr óbudai vászonfestőgyára – olvashatjuk a kiállítás jelentésében – . . . e nemben kétségtelenül legelső az országban . . . A helytartótanács szabadalmazó végzése szerint 200 000 forint értékű kelmét dolgozik fel; foglalatokodat pedig 100 munkást, és 120 nemű czikket készít . . .”

70 éve működő textilnyomógép

Szővőnő (1930 körül) Szemenyei Tivadar reprodukciói

Festőmunkás a második világháború előtt

A negyvennyolcas sajtóban akkor találkozunk első ízben a *gyárnokcsalád* nevével, amikor vezető *iparnokok* és kereskedők a Pesti Hírlap április 29-i számában felhívást tettek közzé az úgynevezett „Kossuth-bankó” megvédésére. A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy a gyár nemcsak a katonai ruházat előállításában segítette a magyar kormányt; az óbudai zsidó hitközség Goldberger Fülöp előljáró indítványára, összes templomi ezüztjét és 14 240 forintot ajánlott fel, valamint ötven, teljesen felszerelt lovast indított harcba a császári seregek ellen.

Windischgrätz „Proclamatio”-jában — amit budai bevonulása után adott ki — ezt olvashatjuk: „... kiváltképpen az ó-budai zsidókat intem, hogy a fölségsértő Kossuthtal akármilyen egyetértéstől őrizkedjenek, mert bizonyos tudomásomra esett, hogy a pártütők által éppen az izraeliták használtatják magokat kémekül és szállítókul...” Haynau pedig irtózatos hadisarcot vetett ki rájuk, mondván: „... az ó-budai és pesti izraeliták közönsége ismételt gyalázatos és törvényellenes magaviseletet tanúsított...” A sarcot fizetők névsorában, a *Haynausche Strafact* irataiban Goldberger Károly neve is megtalálható.

A szabadságharc elbukott, s a hazai *gyárnokoknak*, ha nem akarták, hogy vállalkozásuk csődbe jusson, alkalmazkodniuk kellett. 1857-ben már ezt olvashatjuk a Pesti Naplóban: „A Császár Ő Felsője az ünnepélyesen díszített összekötőhidon át... az ó-budai lakosság tömege középett... lépkedett a Goldberger-gyár felé, amelynek kapubejárata fölött aranybetűs felirat hirdette: VIRIBUS UNITIS. Ami annyit tesz, hogy: egyesült erővel...”

Goldbergerék üzletházat nyitottak Bécsben, a Rudolfsplatzon, de egyúttal 20 000 forintot adományoztak a hazai iparoktatás fejlesztésére. A család nemességet kapott, emiért használhatott, és fölvehette a „budai” előnevet.

A századfordulón a gyár részvénytársaságga alakult.

Forrongó Óbuda

Az újdonsült Rt. ifjú és dinamikus igazgatója, dr. budai Goldberger Leó szeretett dicsekedni vele, hogy ötnegyed évszázados gyárában „családias”, „patriarchális” viszonyok uralkodnak. A korabeli munkássajtó azonban más véleményen volt: „... a Goldberger-gyárban reggel 1/2 5 órától este 1/2 10-ig tart a munka. Az ebédidő 1/2 óra... A munkások kötelesek vasárnap is dolgozni... 1/2 5 órától déli 12 óráig...”

Egy 1908. március 12-én kelt főkapitánysági jelentésből pedig kitűnik, hogy március 10-én sztrájk robbant ki az üzemben, mert az egyik lakatosmester véresre vert egy tanoncot. A sztrájk két nap múlva egyezséggel ért véget: a mestert elbocsátották.

Június 2-án azonban ismét leálltak a gyár vas- és fémmunkásai. A bérek emelését, éjszakai és vasárnapi pótlékot, 10 órás munkaidőt s tisztálkodó helyiségek föllállítását követelték. Ugyanabban az időben leálltak a Fürst Jakob és Fiai Rt. munkásai (Pamutkikészítő V.) is, s miután a tulajdonosok „kizárással” fenyegetőztek, a két gyár munkássága még aznap délután gyűlést tartott a Lajos utcai, Frey-féle vendéglőben, és szolidaritási határozatot hozott egymás támogatására.

A „sztrájkantányát” a Remete-hegyen álló Bartalits-vendéglőben üttették fel, s az óbudai lakosság „nap mint nap oly nagy mennyiségű élelmiszert” küldött a vendéglőbe, hogy a sztrájkolók el se tudták fogyasztani.

Június 3-án megjelent a sztrájkantányán a III. kerületi Iparhatóság képviselője, és kérte, jelöljenek ki küldöttséget a Főfelügyelőség tájékoztatására. Az első tárgyalások nem hoztak eredményt. Az igazgatóság — az öltözőszekrényeken kívül —

hallani sem akart semmiről. „Ruhaszekrényekből még nem tudunk megélni” — mondták a küldöttek, s folytatták a sztrájkot.

Az óbudai textilüzemek munkásainak együttes fellépése végül egyezségre szorította az igazgatókat. Húsz százalék helyett két alkalommal történő, 5–5%-os béremelést ígértek, s vállalták, hogy nem alkalmaznak retorziót, sőt a szakszervezeti bizalmiak működését is engedélyezik. A munkások viszont kötelezték magukat, hogy 5 éven belül nem lépnek föl újabb követeléssel, nem szerveznek sztrájkot.

Sovány eredmény! Különösen, ha hozzáveszünk, hogy az igazgatóság csak a textilmunkásokkal egyezett meg, a szervezettebb vasmunkásság tovább folytatta a sztrájkot. Am azt se feledjük, hogy Óbudán csak 1908 februárjában alakult meg a textilmunkások szakszervezetének helyi csoportja.

Bemberg — Parisette — Sevilla

Goldberger tulajdonképpen a két világháború közötti időszakban lett a magyar tőkésosztály irányult vezérégyénisége. Karrierje gyilkos konkurenciaharcban ívelt egyre följebb. Érdemes bepillantani egy merész *businessman* vállalkozásainak kulisszatitkaiba!

A Tanácsköztársaság bukását követően eladja Svájcban tárolt árukészletét, s másfél millió frankkal tér haza. Kihasználva az inflációt, gyorsan visszafizeti a Hazai Banktól 1913-ban fölvetett kölcsönt. A pénzvilág „zseniálisnak” nevezi sakkhúzását. Munkásai rokonszenvének megnyerése végett 10 000 koronát ad az óbudai szociáldemokrata csoportnak; telket vásárol Lágymányoson, s kijelöli az új szövőgyár helyét. Észreveszi, hogy az éhes nyugati tőke a legyengült Magyarországra kacsintgat. Svájci — német tőkével létrehozza a Goldberger — Glarus Rt.-t, s a „Weberei und Spinnerei Aktien Gesellschaft, Glarus” [*Wespag*] égisze alatt fölépült kelenföldi *I-es Szövő* 1923-ban már meg is kezdi a munkát. Őt esztendő múlva már a *II-es Szövő* és a *Fonoda* is termel. Ez utóbbiakat angol tőkével építette, az általa létrehozott „Anglo-Hungarian Spinning Company Limited” [*Ascold*] segítségével. Az angol kölcsönrel egykettőre meghátrálásra, kivonulásra kényszeríti a gyöngébb Glarus-t, majd a világválság idején az angolokat is kiszorítja a cégből.

Az általános elszegényedés esztendeiben ugyanis Goldberger hirtelen áttért a mérgegrága exportcikket gyártására, mert úgy okoskodott, hogy akik ezeket a cikkeket vásárolják, azoknak a válságban is van mit a teje aprítaniok. Nyert. 1930-ban, amikor szerte a világon és hazánkban is tömegével álltak le a gyárak, a Goldberger-gyár több mint 400 000 pengő tiszta nyereséget mutatott ki hivatalosan!

1929 szeptemberében (!) érdekes hír jelent meg a Nemzeti Újságban: „Egy szenzációs magyar találmány megváltoztatja a textilnyomó eljárást az egész világon!”

Míg más tőkések haboztak, Goldberger lecsapott a találmányra, s 100 000 pengőért megvette Tausz Sándortól, a fentalálótól. A „rouffotopress”-nek nevezett *fényvívéses* hengerintázási módszerrel — amely valóban forradalmasította az egész világon a hengernyomóipart — Goldbergerék évi 1500 mintát hozhattak forgalomba, a régi 650-nel szemben.

Ugyancsak a húszas években történt, hogy a német Bemberg-műselyemgyár följajánlotta néhány magyar üzletembernek a monopollehetőséget, de csak Goldberger merete vállalni a kockázatot, és — megint nyert. *Parisette*-nek keresztelte el a német műselymet, országos Bemberg-Parisette nőruha versenyeket szervezett, s több ezer pengős díjakat tűzött ki a győzteseknek. A nagy díjak ígérete megmozdította a kis varrónők fantá-

ziáját, az új anyag millió méterszámmra fogyott. A Vigadó-beli Bemberg-Olimpiáson 5–600 ruhát mutattak be évente; Miss Parisette pedig 200 pengő jutalmat kapott.

A nagy rivális, a *Filtex*-cég angol műselyemből készült, ún. *Sevilla*-anyaggal állt ki a Bemberg-Parisette ellen. Március 15-ére plakátot nyomtatott, amelyen *Sevilla*-ruhás hölgyek vettek körül Petőfi Sándort. A reklám országos fölháborodást váltott ki, s *Filtex*ék, hogy lecsillapítsák a sajtót, vállalták a március 20-i Újságíróbál teljes költségét. Egyetlen kikötésük az volt, hogy a bálon csak *Sevilla*-ruhás manóknak léphetnek fel. Goldberger megszimatozta a dolgot, cselhez és pénzhez folyamodott, s a bál estéjén az összes manóknak Bemberg-Parisette-ben masírozott be a terembe. A rendezők ordítottak, egy hölgyet meg is pofoztak, de a próbakisasszonyok kórusban kiáltották: „Nem hordunk izléstelen *Filtex*-anyagokat!”

Budapest hetekig kacagott a botrányon, de a két gyáros hamar rájött, hogy a gyilkos harc leveri az árakat. Kartellbe léptek, és minimálták a műselyem árát.

A fővárosban ez idő tájt 180 000 ember vette igénybe az inségebédet. Forrongtak a munkások az új kelenföldi gyárban is, ahol Goldberger Leó — hazatérően amerikai tanulmányútjáról — megpróbálta bevezetni a bedót. A gyáros eleinte szóba sem állt a sztrájkolókkal. Hírét keltette, hogy őt nem izgatja az egész ügy, Lengyelországból hozat munkásokat, ha nem állnak munkába. Végül mégis kiegyezett, mert nem szerette a kilátástalan huzavonát, s nem akarta túlfeszíteni a húrt, nehogy őt is „nemzetietlen”-nek kiáltásák ki...

Utolsó felvonás

Hazai és nemzetközi sikerei csúcán a Goldberger-család szoros baráti kapcsolatba került a Horthy-családdal. Horthy kormányfőtanácsossá s a felsőház tagjává nevezte ki Goldberger Leót, érdemkeresztet adott neki. A textílnábob azontúl így nevezhette magát: „budai dr. Buday Goldberger Leó, m. kir. kormányfőtanácsos, a Ferenc József tiszti kereszt és a II. osztályú Magyar Érdemkereszt tulajdonosa, felsőházi tag, a Textilgyárosok Egyesületének elnöke...” stb.

Viszonzásképpen Goldberger bevette ifjabb vitéz nagybányai Horthy Miklóst a Rt. igazgatóságába, a pénztelen arisztokratáknak állásokat adott, s levelek százai tanúskodnak arról, hogy nagy összegeket juttatott a legkülönfélébb egyesületeknek és pártoknak.

1937-ben, amikor Németországból már kiűzték a zsidó gyárosokat, Goldberger ezt írta egyik bizalmas följegyzésében: „... Németország háborús kamuflage (leplezés, Gy. Gy.) céljaira különleges színű nyomással ellátott textilyanyagokat használ fel... Vállalatunk... szivesen rendelkezne be ezen anyagok gyártására...” A gyártási engedélyt megkapta. Goldberger ugyanis a húszas években — Gömbös ajánlására — fölvette a gyárba Otto Braunt, aki később állítólag Hitler szárszakszaki kereskedelmi miniszter lett...

Am Goldberger másfelé is biztosította magát. A hadiállapot kinyilvánítása előtt Svájcban létrehozott egy angol — magyar vállalatot, a Goldrayon Limited-et, amelynek számláján jelentős összegeket tartalékolhatott a semleges országban.

Végül mégis azok az erők semmisítették meg, amelyeket — mint gyáros, főrend és mecénás — maga is segített megerősödni: a mauthauseni internálótáborban érte utol a halál.

S ezzel tulajdonképpen véget ért egy majd kétszáz esztendősi ipari vállalkozás izgalmas, érdekes, ellentmondásos korszaka. A gyár új korszaka 1945-tel, az első szovjet gyapotszállítmánnyal kezdődik. Történetét pedig azok az emberek írták tovább, akiket a tulajdonosok azelőtt szinte figyelemre sem méltattak.